

A Vulka völgyének településföldrajza.

(3 térképvázlattal.)

A vidék fekvése.

Legelőször is vizsgálódásunk területét fogjuk pontosabban megjelölni: ez t. i. némely helyen tágabb a szoros értelemben vett Vulka-völgynél. Kezdetét a Vulka eredésénél, Fraknó közelében veszi; innen a folyó mentén haladva, csak a partmelletti helységeket vesszük figyelembe, minthogy e részen egészen Zemenyéig hegyláncok közt keskeny völgyben folyik a Vulka. Borbolyánál a Vulkába ömlő Márc-patak melletti Márcfalvát belevonjuk tárgyalásunk körébe. Zemenytől kezdve tágul a Vulka völgye, Selegszántónál pedig kilép a folyó arra az amfiteátrumszerű lapályra, mely a Fertő-melléki dombsort nyugatról szegélyezi. Eme széles lapály településeit Felsőzserfalva-, Nagyhöflány, Kismarton, Sérc, Oszlop, Szentmargitbánya, Cinfalva, Zarány helységeeknek, mint a lapály peremén fekvő és a határvonalat kijelölő pontoknak beleszámításával fogjuk ismertetni.¹⁾

A Vulka völgye egyrészt a Rozália és a Soproni hegység, másrészt a Lajta hegység és a Fertő-melléki dombsor között terül el. Az első kettő az Alpok leszakadt romjai, melyek ismét kibukkantak a miocén tábla takarója alól.²⁾

A Rozália-hegység magvát kristályos palaközetek képezik, mélyebben gnejsz; igen nagy kiterjedésű továbbá főgerincén és oldalágain a csillámpala. A kristályos közetekre harmadkori rétegek borulnak; dilluvium és alluvium a hegység tövében fordul elő. A Rozália-hegységhez hasonló felépítésű a belőle kiágazó és kelet felé vonuló Soproni hegység, melynek mediterrán takarójából a kristályos alapközet csak kevés helyen bukkan ki. A széles kismartoni kapun túl emelkedő Lajta-hegység

¹⁾ V. ö. az 1. számú térképpel.

²⁾ Princz: Magyarország földrajza. I. 113. l. (Tud. Gyűjt. 15. sz.)

már kárpáti csapásban van és alaktanilag független az Alpoktól.³⁾ Magva kristályos palaközetből áll, ezt harmadkori (mediterrán, szármáciai és pannóniai) rétegek fedik; még pedig a hegység minket érdeklő déli lejtőit a pannóniai emelet. (Kismarton és Lajtaszentgyörgy vidékén.) A Fertő melléki dombosor, mely a Vulka sárci völgyszűkületétől kezdve végigkíséri a Fertő nyugati partját geológiai fölépítés szempontjából a Lajta-hegységhez hasonló. A kitünő épületköül szolgáló lajtamészko dombsornak a Vulka-lapály menti felén Szentmargitbányánál és Oszlopnál lép fel.

A Vulka a Rozália-kápolnától északra (Fraknó vidékén) a Rozália-hegység kristályos kőzetei közt ered két ágból. Az intraalpinus Vulka-medence délnyugati fele miocén parti (konglomeratum, homok, széntelepek) rétegekből felépített dombság, északkeleti fele pliocén-pleisztocén feltöltésű fiatal síkság.⁴⁾ Ezután az általános jellemzés után vizsgáljuk meg részletesebben! Völgyét Nagymartontól kb. Selegszántó vidékéig diluviális lösz és nyirok fedi; ezt északnyugat felől pannóniai-pontusi rétegek határolják, a délkeleti oldalon ugyanezen a szakaszon mediterrán, majd szármáciai rétegek. Selegszántónál rövid szakaszon pannóniai-pontusi felszínen folyik a Vulka, majd Vulkapordánytól ártéri üledékei. Ennek két oldalt Kismartonig és Szentmargitbányáig kiszélesedő öblét minden oldalról pannóniai-pontusi rétegek ölelik körül. Vulkapordánytól délkeletre paleozóosz kristálypalák, főként csillámpala-nyelv nyúlik bele a pannóniai-pontusi felszínbe, Szentmargitbányától pedig nagyobb lösz és nyirok foltot találunk a szármáciai felszínen.⁵⁾ Schafarzik Ferenc szerint⁶⁾ a neogén tenger egyik relictuma, ennek egyik magasabban fekvő öble, helyesebben csatornája volt a Vulka medencéje, mely a Lajta-hegység és Rozália közt átvezetett a Bécsi medencébe. A Kis Magyar Alföld emelkedésekor lett a Vulka-völgye szárazfölddé. Hogy a Vulka-völgyét valaha tenger borította, azt élenken bizonyítja a borbolyai Pröst-féle téglavetőben talált bálna-csontváz, melyet Kadič Mesocetus

³⁾ Prinz i. h.

⁴⁾ Prinz: Magyarország földrajza. (Budapest, 1914. 63. l.)

⁵⁾ V. ö. Lóczy—Papp: A Magyar Birodalom földtani térképe 1:900.000. Budapest, 1922.

⁶⁾ Földtani Közlöny. 18. k. (1888.) 261. l.

Hungaricus néven írt le. A leletre a felsőmediterrán agyagban akadtak.⁷⁾

A Vulka⁸⁾ hossza 37 km., vízterülete Sopronmegye északi felének nagy részére terjed ki. Jelentősebb mellékviizei a balparton a Sulz-al egyesült Félsszerfalvi patak, mely Vulkapordány előtt ömlik a Vulkába, Sérc előtt pedig az Eis-patak; a jobbparton Borbolyánál a Marc-patak és Sérnél az Oszlop előtt a Mühlbach-hal egyesült Nord-patak. Innen kezdve a Vulka egészen alsószakasz jellegű. Míg Borbolyától Sérnél kilométerenként 5.11 m. esése van, addig Sérnél alul már csak 1.52 m. Sérnél a Lajta-hegység és a Fertőmelléki dombsor közt 1¹/₂ km.-nyire szorul össze völgye. E helységtől északkeletre szakad a Fertőbe, 116 m. tengerszint feletti magasságban. Legnagyobb vízmennyiségét Meiszner Ernő 31.5 m³-re teszi, Ujházy János számításai alapján mintegy 50 m³ jutna rá másodpercenként.⁹⁾ A Vulka-völgye nem eróziós völgy, hanem régi tengerfenék, teknőszerű depresszió, melyet nem mélyít, hanem inkább feltölt.¹⁰⁾ Ez főként a Vulkának a lapályon futó szakaszára vonatkozik, amely terület összekötő csatorna volt a Kis Magyar Alföld és a Bécsi Medence tengerei között.¹¹⁾ A folyócska hegyek közti szakaszára hihetőleg már Schafarzik sem akarta kiterjeszteni e felfogást. A folyó alsó folyásánál századok alatt az okai lapályt építette föl; ez tagolatlan félszigetként nyomul a Fertőbe.

A vidék növényzete, állattenyésztése, településeinek elhelyezkedése és lakosságának foglalkozása.

A Vulka-völgyének morfológiája, — melynek két jellegzetes tényezője a Rozália- és a Sopron-hegység közti hosszanti völgy, valamint az utána következő széles, szelid dombokkal változatos lapály — *élénken visszatükröződik a vidék növényföldrajzi, állattenyésztési és települési képén.* A folyó felsőfolyá-

⁷⁾ Böckh: Geológia II. 705. l.

⁸⁾ Az oklevelekben Selyek, Seleg és Bulka néven fordul elő. (Csánki: Magyarország tör. földrajza a Hunyadiak korában III. 630. l.)

⁹⁾ Thirring: A Fertő és vidéke. Földr. Közl. 1886. 14. k. 495. l.

¹⁰⁾ Schafarzik Ferenc nézete Thirring eróziós magyarázatával szemben. Földrajzi Közlöny 18. k. (1888.) 263—264. l.

¹¹⁾ U. o. 263. l.

sánál kevés a művelésre alkalmas föld és ez is inkább csak a zabot, burgonyát és répát termi meg. (Ujtelek és Fraknó vidékén.) Híres ezen a vidéken a gyümölcsstermelés, melyből igen nagy a kivitel. Nevezetes az Ujtelek, Fraknó és Márcfalva határában termő alma és körte; híres Márcfalva cseresznyéje, ugyane gyümölcsben még a lapályon fekvő Lajtaszentgyörgy és Sérc is különösképen bővelkedik. Fraknó és Nagymarton táján a hegység tövét egész gesztenye-erdők borítják el; a Bécsben olasz néven árult gesztenye nagyrészt Sopronmegyéből való. A Rozália keleti lapos lejtőin szántók és szőlők is előfordulnak, főként Rétfalu, Nagymarton és Márcfalva környékén. Az éghajlat a Vulka-völgyének e magasabban fekvő részén eléggé zord, a csapadék sok, úgyhogy a gabona csak lassan érlik; a lapályon már aratják, fent a vetések még mindig zöldek. Rét és legelő elég van e vidéken. Selegszántótól kezdve a Vulka széles kiterjeszkedő lapályára érünk, innen kezdve virágzó földművelés képét tárja elénk a vidék, melyen a gabona mindenféle neme megterem. A Vulka és mellékpatakjainak partja mentén szép számmal találunk réteket. Az északnyugat felől határoló Lajta-hegység tövében, a déli napos lejtőkön, gazdag szőlők területnek el; hasonlóképen a Fertőmelléki dombsor nyugati lejtőin Ruszt és Sérc közt, bár az utóbbiak bora már kevésbé jó. De ezenkívül a folyómenti helységekből és a lapály településeiből is mindenütt akadunk szőlőre. *Erdőségek tekintetében a következő viszonyokat találjuk:* a Rozália-hegység legnagyobb részét a *Picca* exelsa pompás fái borítják; egyébként 350—400 m. magasságban mindenütt a bükk tenyészik, főként a Soproni- és Rozália-hegység mediterrán részein. A síkság és hegyvidék közt húzódik a Lajta- és Soproni-hegységben a tölgyerdőségek változó szélességű öve; ez található túlnyomóan a Fertőmelléki dombsor nyugati részén is.

Az állattenyésztési viszonyoknak is fontos meghatározója a domborzati kép. A Vulka-völgynek mindkét (a kismartoni és nagymartoni) járáshoz tartozó községeiben az állatállomány zömét a szarvasmarha és sertés adja. (A loállomány a szarvasmarhának csak $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{10}$ része.) De a magasabban fekvő nagymartoni járásban a szarvasmarha közt több a tehén, mint a kismartoniban, ahol $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ részét teszi az egész létszámnak.¹²⁾ En-

¹²⁾ Az állattenyésztési viszonyokra l. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 41. k. 86. l. (Az 1911. évi összeírás, községenként.)

nek magyarázata talán a hegyi legelők kedvezése, másrészt az igavonó állatok kisebb szüksége, minthogy a földművelés jóval kisebb méretű.

A Vulka-völgyének már említett két fő morfológiai jellemvonása a települések eloszlásában érvényesül. Felső folyása vidékén Nagymartontól Selegszántóig a községek elég sűrűn következnek egymásután a hegyláncok közti szűk völgyben; Selegszántótól Sércig a kiszélesedett lapályon a települések már jóval nagyobb távolságra vannak egymástól. Míg az előbb említett szakaszon, Nagymartontól Selegszántóig hat község települt a folyó mellé (Nagymarton, Borbolya, Petőfalva, Zemenye, Selegd, Selegszántó), addig az utóbb említett szakasznak ezzel körülbelül egyenlő részén (Vulkapordány—Oszlop) csupán feleannyi helységet találunk, sőt ezek közül az utolsó nem is a Vulka, hanem mellékpatakja mellett fekszik. (Vulkapordány, Darázsfalu, Oszlop.) A lapályon fekvő többi község mind távol van a Vulkától. Ennek okát egyrészt a folyónak veszélyes áradásaiban kereshetjük, másrészt pedig ama körülményben, hogy az egész medence már évszázadok óta nagybirtokhoz tartozik. A lapályon és határán levő települések elhelyezkedésére nézve azt a jellemző észrevételt tehetjük meg, hogy négy, nagyjából koncentrikus kör ívén helyezkednek el, középső sugárnak mintegy a Vulka tekinthető. A medence kiszélesedésének kezdetén Félszerfalva—Selegszántó—Zárány; majd Nagyhőflány—Vulkapordány—Cinfalva; Kishőflány és Kismarton—Darázsfalu—Szentmargitbánya; végül Lajtaszentgyörgy—Oszlop és középpontnak, vagy ha úgy tetszik csúcspontnak Sérc tekinthető. Végeredményként a Vulka-völgyében három települési sort különböztetünk meg: az egyik (a középső) a Vulka folyását követi, a másik kettő a Vulka síkságát NW—SE felől határoló dombok lábánál terül el. A folyómenti helységek tengerszintfeletti magassága természetesen a torkolat felé egyre csökken. (Fraknó: 357. — Sérc: 124 m.)

A Vulka-völgyének kétféle jellege a lakosság foglalkozásában is megfigyelhető. A Vulka mentén lakó nép főfoglalkozása a mezőgazdaság¹³⁾ és az ipar. Minél jobban lefelé haladunk, annál több és több a mezőgazdasággal foglalkozók száma és ke-

¹³⁾ A Magyar Stat. Közl. Mezőgazdaság és Kertészet rovatát egybe-foglalva így használjuk.

vesebb az iparosoké, természetesen egy-két kivételtől eltekintve. (Pl. Felsőszierfalva, Kismarton stb. E jelenség oka főként az ily helyeken levő gyáripar.) Vegyük ezt részletesebb vizsgálat alá! Ujteleken a kereső népességnek¹⁴⁾ egyötödénél kevesebb foglalkozik mezőgazdasággal, iparral ellenben felénél is több. Fraknón ehhez hasonló a helyzet. Nagymartonban már több mint $\frac{1}{5}$ rész üzi a mezőgazdaságot és fele az ipart. Zemenyén $\frac{1}{3}$ az iparra, Selegszántón felénél több lakos él gazdálkodásból és alig $\frac{3}{4}$ rész iparból. Darázsfalun a két szembenálló arány $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{6}$, Kishöfláynál $\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{11}$, Lajtaszentgyörgyön $\frac{4}{5}$ — $\frac{1}{13}$, Sércen $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{15}$. A mezőgazdasággal foglalkozóknak általában $\frac{1}{2}$ — $\frac{4}{5}$ része önálló kisbirtokos és kisbérlő. Az ipart űzőknek legnagyobb része segédmunkás. Ujteleken, Fraknón, Nagymartonban és Márcfalván feltűnően sok a kőműves: az iparosok $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{3}$, illetve $\frac{1}{4}$ része. Vulkapordányban a szövő és fonó, Darázsfaluban pedig az építőipar virágzik.¹⁵⁾ Húsznál több munkással dolgozó üzem az 1910. évi népszámlálás szerint¹⁶⁾ kilenc volt a Vulka-völgyében. Legnagyobbak a cinfalvi és felsőszierfalvi cukorgyárak (503, ill. 450 munkással), ezután a két borbolyai téglagyár (134 munkás), a két kismartoni építészeti vállalat (72 munkás) és egy börgyár (47 munkás), majd a nagymartoni kőműves iparvállalat (34 munkás) és a szentmargitbányai kőbánya (30 munkás) következnek. A munkások zöme — az illető helységek lakosságának megfelelően — német és horvát, de Borbolyán, Felsőszierfalván, Cinfalván és Kismartonban kis számban (28—15) magyarok is vannak.

Végül még a nemzetiségek elhelyezkedésének a morfológiai képpel való összefüggését is kiemelhetjük: a horvát többségű falvak valamennyien a Vulka-völgy síksági részein terülnek el. (Oszlop, Darázsfalu, Cinfalva, Vulkapordány, Zarány, Selegszántó), a folyó felsőfolyása mentén ellenben valamennyi községben német a többség; de azért a lapályon, illetve ennek peremén is találunk német többségű helyeket. (Sérc, Szentmargitbánya, Nagyhöflány, Kismarton, Kishöflány, Lajtaszentgyörgy.)¹⁷⁾

¹⁴⁾ A következőkben mindig a kereső néprétegre vonatkoznak megállapításaink, ha külön nem is tesszük ki.

¹⁵⁾ A közölt adatokat a Magyar Stat. Közl. Uj s. 48. k. 82—85. és 86—89. lapjairól vettem. (1910-es népszámlálás.)

¹⁶⁾ U. o. 978—980. l.

¹⁷⁾ V. ö. Balogh: A népiajok Magyarországon. 236—237. l.

A vidék népsűrűsége.

A Vulka-völgyében — mint majd a település történeténél látni fogjuk — már a történelem előtti korban is voltak emberi telepek. Tehát már az ősember is felismerte e kis medencének települési előnyeit. Ezt a területet a körülvevő erdős hegyek, melyek jelenleg is csak észak- és délkeleten nyújtanak enyhébb természetes közeledési teret, egész kis rejtkehellyé tették. Megvolt amellettt itt a településhez nélkülözhetetlen víz, sőt a közeli Fertő még halászzattal is kecsegtetett. A patakok melletti yize-nyős rétek füvei pedig az állattenyésztésnek kedvezett.

De a Vulka-völgyének az eddig említetteken kívül jelen-
tekeny *közlekedési vonzereje is van*, amely átmeneti terü-
letté tette. Ehhez pedig nélkülözhetetlenek az utak. (L. a 2. szá-
mú térképvázlatot.) Már a rómaiak is felismerték a vidék főütö-
ereit, amikor t. i. a fontos *Scarbantia*-t (Sopron) Vindobona-val
(Bécs) és Carnuntummal (Petronell) egy-egy út által össze-
kötötték. Az első a mai Sopron—Bécs-i országutat követte, a
másik a Fertőmelléki dombsor nyugati végénél vezetett el.¹⁸⁾ A
Scarbantia-nál egyesült két út egy része volt a Claudius (41—
54.) császártól épített nagy védelmi vonalnak, mely a felső
Dunát Aquileia-val kötötte össze Sabaria-n (Szombathely) át.
A Wienbe vezető út (Vulkapordány, Szárazvám, Szarvkő és
Vimpácon át) a Lajta-hegység lábánál, a völgyeket követve
halad az aránylag legrövidebb vonalon. Forgalmasságát a mel-
lette fekvő népes községek bizonyítják. A petronelli út irányát
a Lajta-hegység és a Fertő mocsaras partjai *határozták meg*.
Sérctől kezdve ezért kénytelen a Lajta-hegység irányában ha-
ladni, amelynek elhagyása után egyenesen tartott céljához.
(Mentén római sáncok!) A 14. és 15. században is nagyrészt
hasonló viszonyokat találunk: Sopronból Kismarton felé vitt az
út Wienbe és Kismartonnak elágazva valószínűleg Pozsonyba
is, míg Pecsényéden át Wiener-Neustadtba.¹⁹⁾ Tehát a fertő-
melléki út elvesztette elsőrendű jelentőségét; a megye e részé-
nek közlekedésügyi elhanyagoltsága még ma is sajnálatosan

¹⁸⁾ Egy harmadik római út Scarbatia-t Aquae-val (Baden) kötötte össze.

¹⁹⁾ Borcsiczky: Magyarország nevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV. és XV. században. Földr. Közl. 1914. XLII. k. 305. l.

érezhető, csak Sérc és Szentmargitbánya közt van vasút. De azért a Fertőmelléki út — mint Sopron és Sérc közti összekötővonal — továbbra is a fontosabbak közé tartozik. A 19. század elején kiadott térkép²⁰⁾ szerint öt fontosabb út vezetett át a Vulka-völgyén. A Sopron—Száravám—Szarvkő irányú Wien-be vivő postaút. Ennek keleti irányú kiágazása Nagyhöflányból Kismartonon át Sércnek tartott, ott találkozott a Sopron—Sércki összekötővonallal és északkeletnek a Fertő mentén Pozsonynak ment. Sopronból északnyugatra a bécsi útból kivált a Sopronkertesen, Zemenyén, Pecsényéden és Lajtaszentmiklóson át Wiener-Neustadtba vezető út. Lajtaszentmiklós—Nagy-marton—Márcfalva irányában pedig a délre, Kőszegre vezető útvonal érdemel említést. De az utóbbiak csak kisebb jelentőségűek voltak. A mai vasútvonalak több helyen nem követik pontosan a jelzett utakat. Így pl. a Sopron—Ebenfurti vasút Darufalváig balra kitér és Vulkapordányánál ágazik el belőle a Kismarton—Sérc vonal. A Wiener-Neustadtba vivő vasút az előbb leírt úttól még jobban eltér, mert Sopronból kiindulva, Ágfalván, Nagymarton és Lajtaszentmiklóson megy keresztül. De azért az imént említett utak — a Lajtaszentmiklós—Nagy-marton—Márcfalvit kivéve — most is a leírt helyeken át bonyolítják le a tengely-forgalmat. A Vulka-völgyének úthálózatára jellemző, hogy jelentékenyebb hosszanti irányú útvonal nincs benne. Valamennyi jeletősebb út keresztezi a völgyet. Ez a körülmény világot vet a Vulka-völgy községek kereskedelmének irányára.

A Vulka-völgyének *településföldrajzi fontosságát* bizonyítja e vidék népsűrűsége is. Még a Dunántúlon legsűrűbb népességgel rendelkező Sopronmegyében is kiválik e szempontból. A folyó mentén felsőfolyásától kezdve egészen Kismartonig terjedő terület a megye legsűrűbb népességű részeihez tartozik. (100—160 lakos km²-kint.) A Kismarton—Darázsfa—Cinfa—Fertőrákos vonal jelzi annak a beöblösödésnek határát, melyen túl a népesség 60—11, illetve a Vulka alsófolyása körül 40—60 km²-kint.²¹⁾

²⁰⁾ Görög: Magyar Átlás. (Viennae 1802—1811.) 15. l.

²¹⁾ Zombory: Magyarország dunántúli részének népsűrűsége az 1900. évi népszámlálás adatai alapján. (Földr. Közl. 1905. XXXIII. k. 20. l. Lásd még a mellékelt térképet is!)

A település formája és a lakosság építkezése.²²⁾

Mint hazánk nyugati részén általában, úgy a Vulka-völgyében is a falvak majdnem kizárólagosan az ú. n. utcás falu típusához tartoznak, vagyis a falu utcáját két oldalt hosszan elnyúló házsorok szegélyezik.²³⁾ Ez az útca a mi vidékünkön legtöbb esetben nem esik egybe az országúttal, amely inkább csak átszeli különböző helyeken a medencét. A szoros értelemben vett Vulka-völgyben a falvak a folyó mellett helyezkednek el, legtöbb esetben mind a két parton, de a település egy-egy községnél mindig sokkal kiterjedtebb az egyik parton, mint a másikon; szóval korántsem *egyenletes elosztottságú, avagy szimetrikus a folyómenti települések képe*. A Vulka-völgyéhez számított nem folyómenti települések arculata több esetben elüt a vázolt típustól, pl. Kismaron, Lajtaszentgyörgy, Szentmargitbánya. Ezek települési képe sokkal összetartóbb. A Vulka-völgyében a folyó két partján közelítőleg egyenletes elosztottságú, szélességben is kiterjedő, de azért a jellegzetes utcás típus bélélyegét magán viselő település a népes Nagymarton. Az utcás települési típusnál a telkeket az útra merőleges hosszú szalagokban hasítják ki már kezdettől fogva, ezért a házakat is az útra merőlegesen helyezik el, úgyhogy ormuk az útcára néz, főhomlokzatuk pedig a bejárattal együtt a keskeny udvarra. Ez a sopronmegyei magyar, német és horvát falvoknak egyaránt sajátos vonása.

Az udvar a német községekben gyakran nyílt, a horvátokban deszkakerítéssel vagy embermagasságú fallal kerített. Kétszárnyú, egyszerű kapun és mellette kis ajtón juthatunk az udvarba.

A Vulka-völgyében a házak legnagyobb része kőből vagy téglából épült és cseréptetővel ellátott.²⁴⁾ Minthogy a telek keskeny, azért a lakóhelyiségek egymásután, a ház hosszában he-

²²⁾ Főként a nyugatmagyarországi építkezés kiváló ismerőjének Bünker J. R.-nek cikke alapján. (A Soproni Múzeum néprajzi szobái. Kugler: Vezető Sopron vm. és Sopron sz. kir. város egyesített múzeumában c. mű. 46—51. l. Mitteil. d. Anthrop. Z. Wien 24., 30. köt.)

²³⁾ Félszemlélva talán ilyen jellegű települési formájának köszöni nevét. (Drinóczy: Böngészet Sopron Megye ismeretéhez, 283. l.)

²⁴⁾ V. ö. Magyar Stat. Közl. Új s. 69. k. 288—89. l. 1920. évi népszámlálás.

lyezkednek el. A szoba udvarfelőli oldalán van a vidékünkre jellemző kiszökellő, fa-, vagy kőoszlopra támaszkodó tetős tornác. A Sopronmegyében lakó mindhárom nemzetiség házának közös jellemvonása, hogy csak szerény kényelmet nyújt. A ház belső beosztása, — mely a sopronmegyei magyarnál, németnél és horvátnál egymáshoz hasonló — a következő. Minden típusos lakóházban 4 helyiség van. Az első, amelybe az udvarról érünk, a pitvar. Ez a konyhától elkülönített keskeny folyosó, melynek az a célja, hogy a lakószobák közti közlekedést a füstös konyha kikerülésével szolgálja. Rendszerint konyhaszekrény és vizespad található benne padlója vert föld vagy téglá. A pitvar után a konyha következik. A német és horvát házakban már csaknem mindenütt takaréktűzhelyen főznek, csak magyar házban gyakori még a nyitott tűzhely. A pitvarhoz és konyhához kétoldalt egy-egy, rendszeren cserépkályhával fűthető szoba csatlakozik. Az utcára néző tiszta szoba, a másik a család lakószobája; ebben dolgozik, étkezik és alszik a család. A lakószobának két ablaka az udvarra nyílik. A tiszta szobából egyik az udvarra, másik az utcára néz.

A szoba berendezésében már találunk oly jellegzetes vonásokat, melyek megkülönböztetik egymástól az egyes nemzetiségeket. A német paraszt tiszta szobája a legigénytelenebb, bútorai erősek, majdnem durvák. Formájuk egyszerű, színiük szolid. A kék szín uralkodik. A horvát szobában a színek tarka keverékével találkozunk: hirtelen-vörös, sárgás, kékes-zöld színnel. Minthogy vidékünkön a magyarság egyetlen helységben sincs többségben, azért házának berendezését, melyhez sokkal jobban ért a németnél és horvátnál, nem részletezzük.

A legújabb (1920-as) népszámlálást feldolgozó statisztika alapján²⁵⁾ egy-egy lakóházban átlag 6 lélek számítható. Csak az iparilag nagyobb energiájú helyeken növekedik e szám: Nagymartonban, Borbolyán és Cinfalván 7, Felsőszépléken 9 lakos esik egy-egy házra. A városias jellegű Kismartonban a lakosok és házak viszonyosszáma 8-nál nagyobb, de itt azt is figyelembe kell vennünk, hogy az épületek befogadó képessége (nagyobb kiterjedésű, emeletes házak) jelentékenyen fölmúlja a falusias kereteket.

²⁵⁾ Magyar Statisztikai Közl. Uj s. 69. k. 288—90. l.

A terület és település története.

Kétségtelen, hogy a Vulka-völgyében már a történelemelőtti korban is voltak emberi telepek. Ezt bizonyítják egyrészt a völgyben előkerült leletek, másrészt a közvetlen *környéknek archaeológiai viszonyai*. (Lásd a 3. számú térképet!) A régibb leletek az újabb kőkorba (neolit) nyúlnak vissza. Ilyeneket Vulkapordányánál és Szentmargitbányánál találtak; a környékből Lajtaújfalu, Lorettom, Darufalva helységeket említjük. Jelentősebb bronzkori telepek a lapályon Szentmargitbánya, Cinfalva és Vulkapordány, a környéken Fertőszéleskút, Pecsényéd és Sopron. A régibb (hallstatti) vaskor településeire jellemző az *embermélységre ásott verem*, a putri, továbbá a sáncok, melyek a telepet körülvették. Ilyen sáncokkal védett telep a Kismarton fölötti Burgstallberg, hallstatti település nyomait találták még Márcfalván, Selegszántón és Szentmargitbányán, a környékből Feketevárost, Tormafalut, Savanyúkutat, Lajtaszentmiklóst, Somfalvát és Sopront emeljük ki. Az újabb vaskorban (La Tène) a kelta boiok laktak a tőlünk tárgyalt vidéken, a Kr. e. 4. század elejétől kezdve, négyszáz éven át. E korból valók a szentmargitbányai, vulkapordányi és selegszántói leletek. A környékről Okát, Fertőrákost, Fraknónádasdit²⁰⁾ sorozzuk ide. Sopron kelta alapítású, a Scarbantia név, — melyet utóbb a rómaiak is átvettek — kelta eredetű.

Római településről (Kr. u. 6-tól a negyedik század végéig) nagyon sok lelet és emlék tanúskodik. Ilyen telepek a Vulka-völgyében Nagymarton, Borbolya, Márcfalva, Zemenye, Vulkapordány, Kismarton, Lajtaszentgyörgy, Sérc, Oszlop, Szentmargitbánya. A közelebbi környékből Tormafalu, Lépesfalva, Sopronbánfalva, Sopronágfalva, Sopronkertes, Somfalva, Fertőrákos, Ruszt, Oka, Feketeváros, Fertőszéleskút, Lajtaszék, Lorettom, Szárazvám, Büdöskút és Lajtaújfalu érdemelnek említést. A római telepeket nagyrészt elsöpörte a népvándorlás pusztító áradata; ebben az időben gyorsan váltogatták egymást

²⁰⁾ Gohl Ödön (A rákosi kelta ezüstpénzlelet. Numizmat. Közl. IX. évf. 1910. 113—115. l.) szerint a boiok csak a Kr. e. 1. század közepe táján költöztek ide, addig e terület a novicumi keltáké volt; nekik tulajdonítja a fertőrákosi leletet, míg a fraknónádasdit a boioknak, de az utóbbiról még nem állapítható meg biztosan, hogy valódi.

a kalandozó törzsek: a hunok, keleti gótok, longobardok csak rövid ideig tartózkodtak Pannóniában. Utánuk a kissé hosszabb életű avarok ütötték fel itt tanyáikat; rablásra éhes népüket Nagy Károly 803-ban teljesen leverte és megalkotta Ostmarkot. Az avarok az őket kiszorító szlávok nyomása következtében a császár engedélyével rövidesen a Sabaria és Carmuntum közti területen telepedtek le, tehát ők voltak ezidőben lakói a Vulka-medencének is. Nagy Károly — hogy többé hatalomra ne juthassanak²⁷⁾ — bajor németeket telepített közéjük; ezek a nyugati határainkon lakó némettség ősei. A soproni múzeumban a Borbolyán talált népvándorláskori gyöngyök és a darufalvi ezüstművek képviselik a Vulka-völgyet e zivataros időkből.²⁸⁾ A nyugati határon letelepült németek hosszabb ideig nyugalomban élhettek, amikor a magyarok megjelenése *megújította a történeti élet vérkeringését a Kárpátalji hazában. A bánhidai csata* (907) után a határ a Dunántúl északnyugati részén egészen az Enns folyóig nyomult be Ausztriába. De Zala, Vas és Sopron megyék hegyvidéke — tehát a Vulka-völgye is — a kijebbi fekvő területtel együtt csak országválasztó köz, gyepeivel volt. Karácsonyi János szerint a gyepek a Répce mentén, Kapuvár és Mihályi táján húzódtak; ezeket a XII. század közepén, sőt tán már a XI. század folyamán áthelyezték a Lajta (Sár) mellé, de azért az előbb említetteket még 1231—33-ban is fenntartották. Gyepűfűzéstől (Vas m.) Mihályi községig húzott vonaltól északnyugatra eső terület szét. István korában még nagyobbára lakatlan volt.²⁹⁾ A szent király a határt a Lajtáig tolta ki és őrizésére határmenti állomásokat állított fel. E vidékre a 11. század második felében királyaink besenyő határőröket telepítettek. Helységeik a Vulka-völgyében — melyeknek eredeti besenyő neveit a 15. században Sopronvármegye északnyugati részére telepített németek változtatták — a követ-

²⁷⁾ Mint összeüggő törzs már a 9. század huszas éveiben eltűntek az itt letelepített avarok. Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert (Ungarische Bibliothek, Erste Reihe 8. Berlin und Leipzig, 1923.), 12. l.

²⁸⁾ Kugler: Vezető Sopronvármegye . . . múzeumában, 32. l.

²⁹⁾ Karácsonyi: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok, 1901. 1041—42. és 1046. l. — A hegyek közé húzódott némettség — minthogy a magyarok főútvonala a dunamenti volt — átélte e részekben a kalandozások korát.

kezők: Potli (a mai Petőfalva) — Póttelsdorf, Herón (a mai Félserfalva) — Hirm, Móroc (Márcfalva) — Márc, Szerdahely (Selegd) — Stettera, Szemere (Zemenye) — Cemendorf, For-kosfertes (Fraknó) — Vorthenstein, Dorog (Darázsfa) — Tracsdorf, Szántó (Seleg) — Antau, Mayad (Szentmargitbánya) — Margareta. A Vulkát a besenyők Selyegnek nevezték.³⁰⁾ Legújabbán Melich János foglalkozott a nyugatmagyarországi német helynevekkel³¹⁾ és megállapította, hogy a moson—sopronmegyei helynevek közül azok, melyeknek magyar és német neve értelmileg egymásnak megfelelő, legtöbb esetben a magyarból való fordítások lehetnek. A különböző értelműek nagyobb részének a német név a magyar honfoglalás után keletkezett. Az ily helyneveknél a magyar név legtöbbször régiebb a németnél, pl. Kismarton = Eisenstadt esetében. E két réteg azt bizonyítja, hogy a honfoglalás idején alig volt itt számbavehető lakosság. A letelepült magyarság látta el helynevekkel e területet. A magyar nevek mellett szólnak, hogy itt a 10—13. században túlnyomóan magyar nyelvű lakosság élt.³²⁾

A Vulka-völgye — mint az ország nyugati része — a későbbi Árpádkorban is ki volt téve a magyar és német háborúskodás káros hatásainak. Harcias Frigyes a tatárjárás idején igényeinek érvényesítésére az országba hadsereget küldött, mely egész Győrig hatolt és pusztított. Alig vonult ez vissza, mikor még félelmesebb ellenség jött, a tatár és Rogerius szerint (36. fej.) egészen Ausztria határáig mindent feldúlt. Közvetlenül a Vulka-völgye is érdekelve volt II. Ottokár cseh király harmadik hadjárata alkalmával 1271-ben, amikor elfoglalva Cherfulenburch várát, melyet Pauler Gyula³³⁾ Nagymarton és Fraknónádasd közé helyez, továbbá még más várakat a medence környékén. A rábcamenti ütközet után azonban kitakarodott a megyéből. A negyedik cseh háború (1273—75) folyamán Ottokár ismét pusztított a Vulka-völgyében és e terület — Sopron városával együtt — néhány évig kezében is maradt, de 1277-ből már biztos adatunk van arra, hogy az egész megye ismét a ma-

³⁰⁾ Nagy Imre: A Lajta mint határfolyam. Századok, 1871. 371—72. l. — Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert, 116—17. l.

³¹⁾ Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. (Klebsberg- emlékkönyv.)

³²⁾ U. o. 166—67. l.

³³⁾ A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt? II. 288. l.

gyaroké.³⁴⁾ Németújvári Iván Ausztriába való betörésének megbosszulására Habsburg Albert osztrák herceg főként a Vulka-völgyében pusztított (1289-ben). Elfoglalta Nagymarton és a már említett Cherfullenburch várakat. Fraknónádasd, Borbolya és Szentmargitbánya szintén e hadjárat áldozatai lettek. Még Sopront is elfoglalta, de az egész megszállás hamarosan véget ért.

A 13. században folytatott eme harcoknak szomorú következménye, hogy a besenyő-telepek részint elpusztultak, részint a Rábaközbe vonultak, vagy beleolvadtak a tatárjárás után Ausztriából bevándorolt németekbe s így a tőlünk vizsgált terület nemzetiségi jellege a németek javára megváltozott. Ennek jelentékeny előmozdítója volt az a körülmény, hogy az ausztriai németekkel folyton érintkezett és — mint láttuk — rövidebb időre többször osztrák uralom alá került.

A 13. századvégtől kezdve fellendült a hegyi várak építése; a nyugati határszélen elhelyezett hosszú várvédelmi vonalba (Németújvár, Borostyánkő, Léka, Kabold, Köpcsény) illeszkednek bele a vulka-völgyi várak és erősségek is, ilyenek a 13. század folyamán épült Fraknó, a 14. századi Kismarton, Oszlop és a 15. századbeli Dorog (Darázsfalu) és Pordány (Vulka). E védelmi vonalat szolgálta a 14. században épült Szarvkő vára is a Lajta-hegységben.

A 13. század elején Rudolf osztrák herceg a Németújváriaknak a Lajta és Rábca közti birtokait pusztíttatta. A 15. század első évtizedében Vilmos és Ernő osztrák hercegek beütései nyugtalanították vidékünket.

A lassankint benépesedett gyepüelven mindenfelé nagybirtokok keletkeztek a 13—14. század folyamán: így történt ez a Vulka-völgyében is. Főként két nagybirtokos családot kell megemlítenünk: a Nagymartoniakat, vagy Fraknói grófokat és az Osl-nemzetségbeli Kanizsaiakat. Az előbbieket középponti helyre Fraknó vára volt, az utóbbiaké Szarvkő, majd Kismarton. A fraknói és kismartoni uradalmak a 15. század közepe táján osztrák (császári) kézre kerültek. Mátyás alatt rövidebb ideig ismét hazánkhoz tartoztak, majd a 15. század végétől kezdve több határszéli uradalommal együtt megint Ausztriába voltak bekebelezve. Fraknó visszacsatolását az 1622-i országgyűlés

³⁴⁾ Fejér: Coda Dipl. V. 2. 397. l.

rendelte el, de a végrehajtás csak 1626-ban történt meg; Kismarton az 1647: 71. tc. alapján került vissza hazánkhoz. Mindkét uradalom birtokosa az Esterházy-család lett, amely még ma is bírja őket. A fraknóihoz a Vulka-völgy hegyvidéki részének, a kismartonihoz a lapály települései tartoznak. Az egész Vulka-medence az Esterházyak kezén van.

A Vulka-völgyének településtörténetében az 1529. és 1532. török hadjáratok fontos fordulópontot jelentenek. 1529-ben a Bécs sikertelen ostroma után visszavonuló török sereg pusztította vidékünket; 1532-ben pedig — Kőszeg kissé hosszúra nyúlt ostromlása alatt — a törökök egyik előretolt seregrésze Sopron és Kismarton közt a Vulka-völgyében vesztegelt. Közel egyhavi táborozás alatt a virágzó, népes községeket siralmas állapotba juttatta. A Vulka-völgyében épúgy, mint a Dunántúl többi végigpusztított nyugati részén a megölt, járványtól megfogyatkozott rabul ejtett jobbágyokat pótolni kellett.³⁵⁾ Ez a törökök elől menekülő horvátok bevándorlásának és letelepítésének legközelebbi oka. A bevándorlás időpontja Mohl kanonok alapos kutatásai szerint az 1533. év.³⁶⁾ A Sopronmegyébe vándorolt horvátok hazája Horvátországnak Dalmáciától és Boszniától szegélyezett része volt. E mellett szól a „wasser-Kroat“, azaz vízi, tenger melléki elnevezés is, melyet a köznép adott nekik.³⁷⁾ A horvátok letelepítését mindenképen előnyösnek mondhatjuk. Pótolták t. i. a megcsappant magyar és német jobbágyságot és nemzetiségi szempontból is kedvezőbben alakult így a helyzet, mintha a hagyományos szokások szerint németek települtek volna erre az amúgy is erős német elemmel rendelkező vidékre; a bevándorolt horvátok mindig hűséges fiai voltak a magyar hazának. A vallásbeli — szíkatolikus — egység fenntartása is el nem vitatható érdemük.³⁸⁾

1605-ben Bocskay, 1619-ben pedig Bethlen hadai fordultak meg a Vulka-völgyében és főleg Fraknó vidékén pusztítottak. 1683-ban a Bécs ellen vonuló török sereg egyes részei, főként a tatárok az egész vidéket szélteben-hosszában feldúl-

³⁵⁾ A török 1529-ben 100.000, 1532-ben pedig 30.000 keresztény fogollyal tért vissza hazájába. (Mohl: Horvátok bevándorlása 1533-ban. 18—19. ll.)

³⁶⁾ U. o. 18. l.

³⁷⁾ U. o. 15—16. l.

³⁸⁾ U. o. 20. l.

ták, felperzselték és kirabolták. Thököly Imre felkelői és a császári német csapatok is fosztogattak.³⁹⁾ 1704-ben Heister Kismartonnál legyőzte Károlyi Sándor kuruc tábornokot; de a kurucok a következő években is garázdálkodtak e vidéken. 1809-ben Jenő nápolyi alkirály olasz csapatai a hercegi birtokot megkímélték, de annál inkább kiélték Kismarton városát. 1848-ban, mikor Jellasics hadseregének egy része átvonult a Vulka-medencéjén, horvátaink nem csatlakoztak fajrokonaikhoz, hanem ellenkezőleg: tettekkel is megmutatták, hogy védői a magyar szabadságnak.⁴⁰⁾ A világháború után a trianoni béke (1920) értelmében az egész Vulka-völgy Ausztria birtokába került. A vidék sorsán az 1921. évi szeptember—október hónapokban itt is lefolyt felkelő harcok sem tudtak változtatni: még ugyanabban az évben át kellett adnunk Németausztria Köztársaságnak.

A Vulka-völgyének nemzetiségi képe.

A Vulka kiszélesedett lapályán népes horvát községek helyezkednek el; ezeket szinte gyűrűként veszi körül a németség tengere. A kis horvát nyelvszigetnek — mely a Soproni-hegységben Sopronkertesnél kezdődik és Oszlopnál végződik — csak északnyugatnak van csekély rokonvidéke a Lajta-hegységnél elterülő horvát telepeken. Délre jóval távolabb, csak a Felsőpulyai járás keleti és az Alsópulyainak nyugati szegélyén húzódnak el horvát többségű telepek. Magyarok csak az egyes helységekben *elszórta fordulnak elő*, de sehol sincsenek többségben.

Ezek után láttuk vidékünk statisztikáját. A Vulka-völgyhöz 24 helységet soroltunk, még pedig a folyó hegyvidéki szakaszán csak közvetlenül a völgyben fekvőket, illetve a mellék-völgy révén szorosan hozzá kapcsolódókat, síksági részén nemcsak a lapály településeit, hanem a peremhelyzetűeket (Kismartos, Kishőflány stb.) is.⁴¹⁾ A 24 helységből 14 a kismartoni, 10 pedig a nagymartoni járáshoz tartozik. A kismartoni járás

³⁹⁾ V. ö. Mohl: Török világ Kismarton vidékén. Sopron. (Év nélkül.) A pusztításra egykorú kútfő Csányi János Magyar Krónikája 1670—1704. Magyar Tört. Tár. V. I. Főként 78—79. II.

⁴⁰⁾ V. ö. Mohl: Horvátok bevándorlása 1533-ban, 24. l.

⁴¹⁾ L. az 1. számú térképvázlatot!

A Völgyének községei.

- országhatár (régi)
----- " (új)
..... járáshatár

Koqutowicz—Czakó: Sopron vm. térképe után.
(Bpest, 1922.)
Mérték 1 : 350.000

A Vulka völgyének fontosabb utai és vasútvonalai.

--- országhatár (régi)

— út

— vasút

Kogutowicz—Czakó: Sopron vm. térképe után.
(Bpest, 1922.)

Mérték 1 : 350.000

**A Vulka völgyének és környékének
történelemelőtti és római telepei.**

- L = újabb kőkorszak
 A = bronzkorszak
 V = Hallstatti
 U = La Tène
 + = római
- } vaskor

Kogutowicz—Czakó: Sopron vm. térképe után.
(Bpest, 1922.)
Mérték 1 : 350.000

helységei: Alsókismartonhegy, Cinfalva, Darázsfa, Felsőkismartonhegy, Kishőflány, Kismartonváralja, Kismarton városa, Lajtaszentgyörgy, Nagyhőflány, Oszlop, Sérc, Szentmargitbánya, Vulkapordány, Zarány. A nagymartonihoz tartozók: Borbolya, Félserfalva, Fraknó, Márcfalva, Nagymarton, Petőfalva, Selegd, Selegszántó, Ujtelek és Zemenye. A kismartoni járáshoz tartozó vulka-völgyi telepek összes népessége az 1920. évi népszámlálás szerint⁴²⁾ 19.142 (az egész völgy népességének 59.59%-a). Ebből a magyar nyelvűek száma 1876 (9.8%), a németeké 10.108 (52.8%), a horvátoké 6979 (34.46%), egyéb (tót, oláh, cigány stb.) 179 (0.94%). Magyarul tud 5557 lakos (29.03%). — A nagymartoni járásban az összlakosságból 12.980: az egész Vulka-völgy népességének 41.41%, 525 (4.04%) magyar, 11.799 (90.9%) német, 543 (4.18%) horvát és 113 egyéb (0.88%). Magyarul tud 2129 lakos (16.4%). — Az egész Vulka-völgy legújabb statisztikája ezek összegezéséből így alakul:

Lakosok száma	magyar	német	horvát	egyéb	magyarul tud
32.122	2.401	21.907	7.522	292	7.686
	(7.47%)	(68.2%)	(23.42%)	(0.91%)	(23.93%)

Miután a jelenkor nemzetiségi képe szemünk előtt van, most pillantsunk be az egyes nemzetiségek alakulásába és történelmi múltjába.

A magyarság már a 15. század óta háttérbe szorult a német telepésekkel szemben; a *sok háborús veszteség* mellett a 16. századbeli horvát bevándorlás még idegenebbé tette e vidék nemzetiségi képét. Az 1715-ből való nevekre alapított összeírás a Vulka-völgyében a községeknek körülbelül ugyanolyan arányú nemzetiségi megosztottságát adja eredményül, mint amilyen a mai: azaz Cinfalva, Darázsfa, Oszlop, Selegszántó, Vulkapordány és Zarány horvátbőbbségű helyeken kívül a többiekben a németeké a vezetőszerp. Ugyanilyen képet ad az 1773-i összeírás;⁴³⁾ ha a községek uralkodó nyelvét figyelemmel kíséjük: nincs egyetlen magyar jellegű telep sem. Balogh Pál nagy körültekintéssel készül művében,⁴⁴⁾ — melyben a múlt

⁴²⁾ Magyar Stat. Közl. Uj. s. 69. k. 288—291. II.

⁴³⁾ Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum etc. 211. s. köv. II.

⁴⁴⁾ A népfajok Magyarországon, 236—37. II.

század második felében lefolyt nemzetiségi változásokkal is foglalkozik — megállapítja, hogy a magyar elem a Vulka-völgyében csak szórványosan lép fel: a községek fajtöbbségi viszonyai a félszázadban sem változtak el nagy mértékben az előbb ismertetett állapottól. 1900-tól a hivatalos kimutatások szerint⁴⁵⁾ a magyarság a Vulka-völgyében fogyó irányzatot mutat. Horvátöbbségű községek közül (6) egyben emelkedett, kettőben áll, háromban pedig fogy a magyar elem. Németöbbségű helységeknél (18) öt helyen emelkedés, egy helyen állandóság, tizenkét helyen pedig fogyás észlelhető. E szerint az egész Vulka-völgyben

6 községben emelkedett a magyarság száma,

3 községben nem változott a magyarság száma,

15 községben fogyott a magyarság száma.

A többi vulka-völgyi nemzetiség alább közölt adataival való összehasonlításból arra a szomorú eredményre jutunk, hogy a fogyásban a magyarság vezet. Különösen 1910 óta fogyott sok helyen a magyarság: vidékünk 10 helységében, holott 1910-ig ugyane helyeken növekedett. A magyarul beszélni tudóknál is kb. ugyanilyen a helyzet. 1900-ban átlag 10—16% tudott magyarul az egyes községben, de Fraknón és Márcfalván csak 5%, Ujteleken 3%-nál is kevesebb. Aránylag jól állt Nagymarton, több mint 33%-kal. Az 1920. évi népszámlálás szerint a viszonyok javultak, az egyes helyeken átlag 12—25%-ra emelkedett a magyarul tudók száma; Fraknón 12, Márcfalván 20, Ujteleken 7, Nagymartonban több mint 33, Kismartonban pedig közel 66%-ra. Az 1920. évi népszámlálás szerint a községenkénti átlag 11—20%-ra csökkent; a fraknói eredmény 5, a márcfalvi 10%, csak az újteleki nőtt 10%-ra; Kismartoné ugyanaz maradt, Nagymartoné jelentéktelenül csökkent. Ezt a visszafejlődést némileg megérteti a világháború következtében aláhanyatlott iskolaügy, a háború alatt és az összeomlás után történő visszavándorlás, a nemzetiségi probléma kiéleződése és a háború utáni iskolapolitikánk engedékenységse.⁴⁶⁾ 1920-ban a magyarság a kismartoni járásban Kis-

⁴⁵⁾ Magyar Stat. Közl. Uj. s. 1. k. 124—27. II. (1900. évi népszáml.), 42. k. 42—47. II. (1910-es) és 69. k. 288—91. II. (1920-as). Ugyaninnen merítettük a többi nemzetiség újabb fejlődésére és a magyar nyelv elterjedésére vonatkozó adatainkat.

⁴⁶⁾ V. ö. Magyar Stat. Közl. Uj. s. 69. k. 13+. és 19+. II.

marton, Alsó-Felsőmartonhegy, Kismartonváralja, Kishőflány, Nagyhőflány és Szentmargitbánya helységekben a második helyet foglalta el, még pedig az első négy helyen jelentékenyebb (20—26%), az utolsó háromban nagyon csekély számban (5%-on alul) szerepelve. A nagymartoni járásban az egyetlen Zemenye kivételével valamennyi némettöbbségű községben a második nemzetiség a magyar, de az uralkodó nemzetiséghez viszonyítva, száma itt is jelentéktelen. (Félszerfalva és Nagymarton kivételével mindenütt 5%-on aluli.) Horvátöbbségű helységben sehol sem áll második helyen a magyar elem. Az egész Vulka-völgyre jellemző, hogy az uralkodó nemzetiségen (német és horvát) kívül egy-egy faluban a többiek száma elenyészően kicsiny.

Nemzetiségi terjeszkedés szempontjából a németiség áll első helyen a Vulka-völgyében. A terület történetéből a besenyő telepek beolvasztását idézzük és a horvát települési helyeken való lassú terjeszkedést, a múlt század második felében növekedő német fajtöbbségről Balogh Pál műve tanúskodik nagy részletességgel.⁴⁷⁾ Az 1900. évtől kezdve a Magyar Statisztikai Közlemények adatai igazolják állításunkat. Ezek szerint a hat horvátöbbségű község közül négyben emelkedik, kettőben pedig fogy a németiség. A 18 némettöbbségű helyen tízben emelkedés, nyolcban fogyás észlelhető, tehát végeredményben

14 helységben emelkedett a németek száma,

10 helységben fogyott a németek száma.

Különösen 1910-től vehető észre emelkedés. Az emelkedő irányú helyek közül több mint a fele (8) 1910-ig fogyott, azóta emelkedett. Ellenkező fejlődés csupán 4 községben észlelhető: ezeket a fogyók közé számítottuk. A horvát többséggel rendelkező falvakban a németek száma nem éri el a 10%-ot, kivéve Oszlopot, ahol csak kevéssel haladják meg a 10%-ot és Selegszántót, ahol veszélyesen törnek elő és már csaknem egyenlő számban szerepelnek a horvátokkal. (1900: 360 német — 540 horvát; 1910: 388 — 478; 1920: 431 — 497.) A némettöbbségű helyek közül erősen fogy Kismarton németisége, szépen emelkedik Félszerfalvái, Fraknói és Márcfalvái.

A németiség nyelvtengerével körülvevett vulka-völgyi horvát telepek lakosai kétségtelenül csatát vesztenek a németekkel

⁴⁷⁾ A népiajok Magyarországon, 236—37. II.

szemben, de inkább csak a horvát-kisebbségű helyeken; a horvát-többségű községek közül egyetlen egynek sem változott meg fajtöbbségi képe a századok folyamán. Csak az előbb említett Selegszántó fog úgy látszik, nemsokára erre a sorsra jutni. Nem fogadható el Mohlnak az az állítása, hogy Kishőflány és Nagy-hőflány elnémetesedett horvát telepek,⁴⁸⁾ egyrészt mivel a felhozott bizonyítékok ezt korántsem igazolják, másrészt pedig mivel mindkét helyről megbízható források azt mondják, hogy lakói németek, Kishőflányban német stóla is járta és a lakosság csak német papot akart:⁴⁹⁾ 100 éven (t. i. a horvátok bevándorlásától kb. a 16. sz. második harmadától) belül egy-egy telep talán még sem változtatja meg oly nagymértékben arculatát, különösen nem ezen a vidéken, ahol — mint láttuk — a 18. századtól kezdve egyetlen helyen sem tolódott el a nemzetiségi többség. Sőt még Sércről is csak nehezen tételezhetnők föl, hogy elnémetesedett horvát telep: a 17. században itt működő horvát plébánosok ezt nem bizonyítják, hiszen épen ama század második feléből való egyházlátogatási könyv⁵⁰⁾ említi, hogy a lakosság mind jól beszél németül és nem kíván horvát szentbeszédet; de kétségtelen, hogy itt laktak horvátok, kiket a németek mellett meg is említ a visitator. Balogh Pál a mult század második felének nemzetiségi változásait vizsgálva, a Vulka-völgyére nézve arra a megállapításra jutott, hogy a végbement lassú növekedés a fajnémetek számát növelte a horvátok rovására. A horvátok germanizálódását elszigetelt helyzetükkel és a németekkel közös hitellett (róm. kath.) magyarázza.⁵¹⁾ A 20. században a horvátok száma a horvát-többségű helyeken (6) mindenütt emelkedett: ezek közül 3 helyén 1910-ig fogyás volt észlelhető. Tehát e nevezetes időpont itt is a nemzetiségi mérleg javára billenti a fejlődés mérlegét. Német-többségű helységekben (18) a horvátok száma — két-három községet kivéve — még az általában 5%-on aluli magyarságnál is elmarad. E csoporthoz tartozó községek közül négyben emelkedett, kettőben állandó, tizenkettőben pedig fogyott a horvátság. E tizenkettő közül hétben csak 1910 óta fogyott, addig emelkedett: ime

⁴⁸⁾ Horvátok bevándorlása 1533-ban, 4. l.

⁴⁹⁾ Visitatio Archidiaconatus Sopromiansio anno 1674: Nagy-hőflány; 1651., 1674: Kishőflány.

⁵⁰⁾ U. o. 1674: Sérc.

⁵¹⁾ A népfajok Magyarországon, 236. l.

a németek 1910 óta való előretörésének negatív bizonyítéka! Tehát az egész Vulka-völgyben

10 helységben emelkedett a horvátok száma,

2 helységben állandó a horvátok száma,

12 helységben fogyott a horvátok száma.

A Vulka-völgyének népe a mellett, hogy a medence az ország legsűrűbben lakott területei közé tartozik, általában — mint az Ausztriához csatolt egész nyugatmagyarországi terület — gyöngye szaporodású: természetes népmozgalmát jórészt felemésztette a szomszédos osztrák városok és ipartelepek felé irányuló kivándorlás. A nemzetiségi kép megrajzolásánál említett emelkedés és fogyás is a maga keretében veendő: vagyis általában kisméretűek. A vulka-völgyi községek népessége az utolsó népszámlálás (1869—1920) szerint a következőképen alakult.⁵²⁾

Némethöbbségű (18) községek közül 13 emelkedő, 5 fogyó,

Horvátöbbségű (6) községek közül 5 emelkedő 1 fogyó, tehát az egész Vulka-völgyben 18 község emelkedő, 6 fogyó irányzatot mutat.

A némethöbbségűek közül szépen emelkednek Fraknó, Fél-szerfalu és Márcfalva, a horvátok közül Cinfalva, Vulkapor-dány és Zárány.

A Vulka-völgy három ismertett nemzetiségén kívül még meg kell említenünk a tótokat, kik nagyon kis számban fordulnak elő egyes helységekből.

Vallás szempontjából az egész vidék úgyszólván tiszta katolikus: csak az egyetlen Petőfalván vannak többségben a másutt (kivéve Borbolyát, hol csaknem felét teszik a lakosságnak) egyébként jelentéktelen számú evangélikusok. Kismarton-hegy izraelita többségű; ezenkívül még Felsőkismartonhegyen, Kismartonban és Nagymartonban él nagyobb számú zsidó.⁵³⁾

A Vulka-völgy népességének műveltsége magasfokú: Sopronmegye elszakított részén 91.5% az írni-olvasni tudók száma.⁵⁴⁾ A trianoni béke e termékeny, népes és művelt vidék elcsatolásával mély sebet ejtett hazánkon.

Vanyó Aladár Tihamér.

⁵²⁾ Magyar Stat. Közl. Uj. s. 69. k. 301—2. II. Az egyes községeknél az emelkedés és fogyások számaiból a nagyobb szám jellegének megfelelő osztályba soroztuk az illető helyet.

⁵³⁾ Magyar Stat. Közl. Uj. s. 69. k. 288—91. II.

⁵⁴⁾ U. o. 19+. I.

Forrásanyag.

A) Egykorú kútfők:

Visitatio Archidiaconatus Soproniensis anno 1641, 1651, 1659, 1674, 1680, 1685. (Öt kötet, a győri püspöki levéltárban.)

Lexicon universorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum. Budapestini, 1920. (Kiadta a magyar békeküldöttség.)

B) Kézírtos feldolgozások:

Bél Mátyás: Comitatus Soproniensis. (Másolat, Sopronmegye könyvtárában.)
Drinóczy György: Bőngészet Sopronmegy ismeretéhez. (A csornai prépostság levéltárában.)

Hajdu István Lukács: Sopronvármegye története Zsigmond idején.

Havasi Lucius: Sopronvármegye az árpádházi királyok alatt.

Saly Arnulfi: Sopronvármegye közigazgatása és helytörténete a XVI. században.

(Az utóbbi három kéziratot Mihályi Ernő dr. pannonthalmi főiskolai tanár, Sopronmegye monografiájának szerkesztője volt szíves rendelkezésemre bocsájtani.)

C) Irodalom:

Balogh Pál: A népiajok Magyarországon. Budapest, 1902.

Bátty Zsigmond: Telepek és eloszlásuk Dunántúlon. (Föld és Ember 1926. VI. évf.)

Bella Lajos: A Sopronmegyei Régészeti Társulat 1891. évi kutatásai. (Archaeologiai Értesítő, új folyam, XII. k. 1892.) Voltak a Fertőben őskori cölöépítmények? (Arch. Ért. új f. XIII. k. 1893.)

Berényi Pál: Sopron megye. Budapest, 1895. (Megyei monografiák.)

Boresiczky Béla: Magyarország legnevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV. és XV. században. (Földrajzi Közlemények, XLII. k. 1914.)

Böck Hugó: Geológia. 2 k. Selmechánya, 1909.

Cholnoky Jenő: Az emberföldrajz alapjai. Budapest, 1922. (Magyar Földrajzi Értekezések. IV. szám.)

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. k. Budapest, 1897.

Czjzek Johann: Das Rosaliengebirge und der Wechsel in Niederösterreich. (Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt V, 1854.)

Geologische Verhältnisse der Umgebung von Heimbürg, des Leithagebirges und der Ruster Berge. (U. o. II. 1852.)

Darvas Orbán: Sopronmegyei régiségekről. (Arch. Ért. új f. XV. k. 1895.)

Dékány István: Az ember és környezete viszonyának új elmélete. (Földr. Közl. LII. k. 1924.)

Erdélyi László: Árpádkor, Budapest, 1922.

Fényes Elek: Magyarország leírása. I—II. rész. Pest, 1847.

Gohl Ödön: A rákosi kelta ezstépzlelet. (Numizmatikai Közöny, IX. évf. 1910.)

Gombocz Endre: Sopronvármegye növényföldrajza és ilórája. (Mathematikai és Természettudományi Közlemények XXVIII. k. 4. szám.) Budapest, 1906.

- Györfi István: A feketekörös völgyi mágyarság. (Földr. Közl. XLI. k. 1913.)
- Hillebrand—Bella: Az őskor embere és kultúrája. Budapest, 1921. (Panthéon kiadás.)
- Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése. (Turul, 1912.) A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923.) A Magyar Nyelvtudományi Kézikönyve, I. k. 7. füzet.)
- Hunfalvi Pál: Magyarország ethnografiája. Budapest, 1876.
- Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. (Századok, 1901.)
- Kis József: A Fertő tavának geographiai, historiai és természeti leírása. (Rung: Monumenta Hungarica I. k.) Pest, 1815.
- Kugler Alajos: Vezető Sopronvármegye és Sopron sz. kir. város egyesített múzeumában. Sopron, 1903.
- Lóczy Lajos: A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest, 1918.
- A Magyar Nemzet Története. Szerk. Szilágyi Sándor. 10. k. Budapest, 1895—98.
- Magy. Statisztikai Közlemények, új folyam, XII. k.; új sorozat, 1, 14, 44, 48 és 69 k.
- Melich János: Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. (Klebelberg-emlékkönyv, Budapest, 1925.)
- Mohl Adolf: Horvátok bevándorlása 1533-ban. Budapest, 1915. (A Szent-István Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből 92. sz.) Szarvkő és urai. (Századok, 1903.)
- Nagy Imre: A Fertő régi áradásai. (Századok, 1869.)
A Lajta, mint határfolyam. (Századok, 1871.)
Sopron multja. (Századok, 1883.)
- Princz Gyula: Magyarország földrajza. Budapest, 1914.
Magyarország földrajza I. (Tud. Gyűjt. 15.) Pécs—Budapest, 1926.
Magyarország településformái. Budapest, 1922. (Magy. Földr. Ért. III. sz.)
- Pulszky Ferenc: Magyarország archeológiája. 2 k. Budapest, 1897.
- Récsei Viktor: Sopron ókori neve és a sopronmegyei római feliratok. Sopron, 1887.
- Roth Lajos: A rákos—ruszti hegyvonulat és a Lajta-hegység déli részének geologiai vázlata. (Földtani Közlöny IX. évf. 1897.)
Földtani felvétel a Lajta-hegységben. (U. o. XI. évf. 1881.)
- Schafarzik Ferenc: Dr. Thirring Gusztáv „A Fertő és vidéke” c. cikkének bírálata. (U. o. XVIII. k. 1888.)
- Schünemann Konrad: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. Ungarische Bibliothek, Erste Reihe 8. Berlin und Leipzig, 1923.
- Stessel József: Régi föld- és vízrajzi adatok. (Századok, 1904.)
Sopron és Moson vármegye történelmi földrajzához. (Századok, 1900.)
Sopron vármegye nyugati területe. (Századok, 1903.)
- Széchenyi Béla gr.: Kőkori lelet a Fertő-tava medrében. Budapest, 1876.
- Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. (Magyar Nyelv IX. k. 1913.)
- Thirring Gusztáv: A Fertő és vidéke. (Földr. Közl. XIV. k. 1886.)

A Rozália-hegység. (U. o. XII. k. 1884.)

Sopron és Magyar Alpok. Sopron, 1911.

Ungarn. Többen írták, a geográfiai rész Cholnoky Jenőé. Budapest, 1917.

Wohlf, Heinrich: Die Stadt Oedenburg und ihre Umgebung. (Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XX. B. 1907.)

Zombory Ida: Magyarország dunántúli részének népsűrűsége az 1900. évi népszámlálás adatai alapján. (Földr. Közl. XXXIII. 1905.)

D) Térképek:

Gönczy—Kogutowicz: Magyarország megyéinek kézi atlasza. Budapest, 1890.

Gönczy—Thirring: Magyarország kézi atlasza.

Görög: Magyar Átlás. Viennae, 1802—1811.

A Magyar Birodalom földtani térképe (1:900.000). Szerk. id. Lóczy Lajos, sajtó alá rendezte és kiegészítette Papp Károly. Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság. Budapest, 1922.

Kogutowicz Károly: Magyarország néprajzi térképe. (1:1,000.000). Budapest, 1919.

Sopron megye térképe. Tervezte Gönczy Pál. (1:200.000.)

Sopron vármegye térképe. Tervezte: Kogutowicz Manó, átdolgozta: Czákó István. (1:350.000.)

1:75.000-es katonai térkép a Vulka-völgyéről. (Col. XV. Zone 14, 15.)